

KAŞKAY TÜRKÇESİNDE -(y)AsI GELECEK ZAMAN EKİNİN KULLANIM ÖZELLİKLERİ VE KIPLİK ANLAMLARI

USAGE FEATURES AND MODALITY MEANINGS OF -(y)AsI FUTURE TENSE SUFFIX IN QASHQAI

Talip DOĞAN*

Öz

Tarihsel Türk dili alanında -(y)AsI (< -GA(y)sUG) eki, Eski Oğuz Türkçesinde karakteristikleşmiştir. Eski Oğuz Türkçesinde -(y)AsI eki, genellikle sıfat-fil eki olarak kullanılmıştır. Bu dönemin metinlerinde -(y)AsI ekine kimi zaman çekimli (bitimli) fiillerde de yer verilmiştir. -(y)AsI eki bugün Oğuzcanın bir üyesi olan Kaşkay Türkçesinde (Güney Oğuzcada) işlek olarak kullanılmaya devam etmektedir. Kaşkay Türkçesinde -(y)AsI eki çekimli (bitimli) fiillerde kullanılmaktadır. -(y)AsI, sıfat-fil eki işleviyle kalıplaşmış ifadeler dışında kalmamış durumdadır. Bunun temel sebebi Kaşkay Türkçesinin Farsçayla etkileşimidir. Türkçenin fiilimsili yapıları, Farsçada yan cümlelerle karşılaşmaktadır. Farsçanın bu özelliğinin sonucu olarak Kaşkay Türkçesinde -(y)AsI ekli sıfat-fiiller kullanımdan çekilmiştir. Kaşkay Türkçesinde çekimli (bitimli) fiillerde -(y)AsI ekinden sonra tarihsel gelişime de uygun olmak suretiyle çoğunlukla iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır. Bununla beraber çekimli (bitimli) fiillerde -(y)AsI ekine zamir kökenli şahıs ekleri de getirilmektedir. -(y)AsI'nın ikinci çekim tablosu zamir kökenli şahıs eklerinden örneksene yoluyla ortaya çıkmıştır. Kaşkay Türkçesinde -(y)AsI, gelecek zaman eki olmasından dolayı doğası gereği birtakım kiplik anlamların ifadesinde de kullanılmaktadır. Bu açıdan -(y)AsI'nın çoğu zaman kiplik anlamları işaretleyen bir ek özelliğinde olduğu gözlemlenmektedir. Cümlelerde -(y)AsI'nın eş dizimli olduğu ekler, yer aldığı sözdizimsel yapılar ve kodladığı anlamlar bu olguyu doğrulamaktadır. Diğer taraftan Kaşkay Türkçesinde -(y)AsI eki geniş zaman işlevinde başka bir deyişle odaklılık içermeyen ve her zaman gerçekleşen olayların aktarımında da kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler
İran Türk ağızları, Kaşkay Türkçesi, gelecek zaman, -(y)AsI eki, kiplik

Keywords
Turk dialects of Iran, Qashqai Turkish, future tense, -(y)AsI suffix, modality

*Prof. Dr., Necmettin Erbakan
Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
dogan.talip@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8216-0483
Konya/TÜRKİYE

Abstract

In the field of historical Turkic language, -(y)AsI (< -GA(y)sUG) suffix has become characteristic in Old Oghuz Turkic. In Old Oghuz Turkic, -(y)AsI suffix is often used as a participle suffix. In the texts of this period, -(y)AsI suffix is sometimes used in conjugated verbs. -(y)AsI suffix continues to be used extensively in Qashqai Turkish (South Oghuz), which is a member of Oghuz today. In Qashqai Turkish, -(y)AsI suffix is used in conjugated verbs. -(y)AsI is excluded from stereotypes except with the participle suffix function. The main reason for this is the interaction of Qashqai Turkish with Persian.

Gönderim Tarihi: 28/01/2021
Kabul Tarihi: 08/06/2021

Participle structures of Turkic are met with subordinate sentences in Persian. As a result of this feature of Persian, participles attached with -(y)AsI have been removed from usage in Qashqai.

In Qashqai Turkish, mostly possessive personal suffixes are used after the -(y)AsI suffix in finite verbs, in accordance with the historical development. However, in finite verbs, pronoun origin suffixes are also added to -(y)AsI suffix. The second conjugation table of -(y)AsI has emerged from pronoun originated person suffixes by analogy.

In Qashqai Turkish, -(y)AsI is also used in the expression of some modality meanings due to its nature as the future tense suffix. In this respect, it is observed that -(y)AsI is often an additional feature that marks modality meanings. The suffixes in which the -(y)AsI is syntactic in the sentences, the syntactic structures in which it takes place and the meanings it encodes confirm this fact.

On the other hand, in Qashqai Turkish, -(y)AsI suffix is also used in the aorist function, in other words, to convey the events that do not contain focal and always occur.

Giriş

İlgili literatürde *-(y)AsI* ekinin yapısına dair farklı değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Korkmaz (1968, s. 31-38) *-(y)AsI* ekinin yapısı üzerinde durduğu yazısında daha önceki görüşleri¹ tartışmış ve son tahlilde kendi açıklamasını bildirmiştir. Ekin, gereklilik/gelecek zaman için kullanılan *-GA (>-A)* ve *-sIG (> -sI)* eklerinin birleşmesinden oluştuğunu ortaya koymuştur. Ayrıca burada ek yığılması ve aynı nitelikteki iki ayrı ekin kaynaşmasıyla yeni bir ekin ortaya çıktığını kaydetmiştir. Nitekim kabul edilecek değerdeki bu etimoloji daha sonra tarihî metinlerden getirilen örneklerle ve bu örneklerin sesbilgisel ve işlevsel özelliklerinden hareketle Ağca (2010) tarafından da desteklenmiştir. Bu çerçevede Budist Türk çevresi metinlerinde geçen *-GA(y)sUG* eki, *-(y)AsI* ekinin ilk kaynağıdır. Ekte şu çizgide bir gelişme seyri olmuştur: *-GA(y)sUG (> -GA(y) + -sUG > -AsUG > -AsU ~ -AsI > -AsI*. Ekin Harezmi sahasına ait metinlerdeki *-AsU(G)* biçiminde ikinci unsurunun /G/ ünsüzlü ve yuvarlak ünlülü olması, *-sUG* gelecek zaman ekiyle ilgisine kanıttır. Bununla birlikte ekteki bir diğer gelişme *-sI* unsuruyla ilgilidir. Oğuz ve Kıpçak sahasında *-sI* unsurunun, *-(s)I* üçüncü şahıs iyelik ekinin örnekseme yoluyla oluştuğu anlaşılmaktadır (2010, s. 231-250). Eski Oğuz Türkçesinde *-AsI* ekinin doğrudan üçüncü şahıslar için de kullanılması buna işaret etmektedir: *bilürem hem olasını ittifağ* (Dilçin, 1991, s. 2065) 'Birleşme olacağını da bilirim'. Bu tür örnekler bugün Türkiye Türkçesinde de devam ettirilmektedir: *gez-esi-m, gez-esi-n, gez-esi gel-* gibi. Bir başka açıdan Türkiye Türkçesinde bu sisteme göre **gez-esi-si gel-* kurulmamaktadır.

Tarihî Türk dili alanında *-(y)AsI* ekiyle ilgili ilk örnekler bazı bilgilerle birlikte Dîvânü Lugâti't-Türk'te geçmektedir. Kâşgarlı, zaman, yer ve eşya-alet adlarının Çiğil, Yağma, Tuhsı, Argu ve yukarı Çin'e kadar uzanan Uygur lehçelerinde *-GU*; Oğuz, Peçenek, Kıpçak ve Bulgar lehçelerinde *-(G)AsI* sıfat-fiil ekiyle yapıldığını ifade etmiştir². Bir kelimenin sonuna *öd* 'zaman' ya da *uğur* 'zaman' kelimeleri getirilip zaman ismi; *yēr* 'yer' kelimesi getirilip mekân ismi; *nāñ* 'nesne, şey' kelimesi getirilmek suretiyle de alet ismi teşkil edildiğini bildirmiştir. Eserde verilen örneklerin bir kısmı şunlardır: Ölçünlü Türkçede *barğu yēr* 'gidilecek yer', *täprätgü uğur* 'tepretilecek zaman', *tawratğu yip* 'kıvrılacak ip'; sırasıyla Oğuzcada *barası yēr* 'gidilecek yer', *täprätäsi uğur* 'tepretilecek zaman', *tawratäsi yip* 'kıvrılacak ip' gruplarına karşılık gelmektedir (Karahana, 2013, s. 171-174). Kâşgarlı böylelikle bir nevi döneminin ölçünlü Türkçesinde *-GU*, Oğuzcada *-(G)AsI* denkliliğini kurmuştur. Örneklere bakıldığında *-(G)AsI* eki, *-GU* ekine eş değer biçimde gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır.

Ek, yaygın olmamakla birlikte Harezmi Türkçesi metinlerinde *-(G)AsI ~ -AsU(G)*; Kıpçak Türkçesi metinlerinde *-AsI* biçimlerinde (Ağca, 2010, s. 245-246) sıfat-fiil teşkilinde kullanılmıştır. Ek, bu metinlerde de genellikle gelecek zaman işleviyle kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde *biçesü vakti boldı ekinin* (Yüce, 1993, s. 8-8) 'biçileceği vakti oldu ekinin'. Kıpçak Türkçesinde *kilesi hāl için ol kişi ayıtısa...* (Toparlı,

¹ Ekin yapısına dair diğer görüşler Korkmaz'da (1995) sıralandığı için burada ayrıca tekrar edilmemiştir.
² Dîvânü Lugâti't-Türk'teki *yîgēsi neñ* "örneği ekin aslında /G/ ünsüzünü bulundurduğu gösterir (bk. Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 304-251).

1992, s. 135) 'gelecek hâl için o kişi söylese...' Harezmi Türkçesinde ekin gereklilik kipi işleviyle kullanımları da vardır: *kim ol dîvâne irge ni kılası / ni çâre birle andın kırtulası* (Hacıeminoğlu, 1968, s. 2496, 2497) 'Ki o divane ere ne yapmalı / Nasıl bir çare ile ondan kurtulmalı.'

Ekin esasında Eski Oğuz Türkçesinde karakteristikleştiği ve yaygınlaştığı görülmektedir. Bu dönem metinlerinde $-(y)AsI \sim -GAsI$ eki³, gelecek zaman içerikli sıfat-fiil yapmakla birlikte çekimli (bitimli) fiillerde de kullanılır olmuştur⁴. Ekin çekimli (bitimli) fiillerde de işletilmesi yaygınlaşmasının göstergesidir. Bu dönemde $-(y)AsI$ ekine sıfat-fiillerde iyelik ekleri de getirilmiştir. Ayrıca, istek kipliği bildiren $-(y)AsI$ + iyelik eki *gel-* yapısının olduğu görülür: *bu arada nidesimüz bilmezem / dağı niçe gidesimüz bilmezem* (Dilçin, 1991, s. 3238) 'Burada ne yapacağımızı bilmiyorum / Daha ne kadar gideceğimizi bilmiyorum.'; *bu ağaçdur ki göresi gözi var ne işidesi kulağı var* (Gülsevin, 2007, s. 124) 'Bu ağacın ne görececek gözü ne (de) işitecek kulağı var.'; *aklum ussum gitti benden göresüm geldi seni* (Gülsevin, 2007, s. 124) 'Aklım gitti benden göresim geldi (görmek istiyorum) seni.'; *hem göresiven yine ne kim tanrı buyurdu* (Dilçin, 1991, s. 1806) 'Hem göreceğim yine Tanrı'nın ne buyurduğunu.'; *sabr atıyla şükr iline geldükde lâbüd gidesi* (Timurtaş, 1976, s. 351) 'Sabır atıyla geldiğinde elbette gidecek.' Osmanlı Türkçesinde $-(y)AsI$ ekinin kullanımı oldukça gerilemiş ve ek, sınırlı örneklerde yer almıştır: *gönül gitti elimden / ele giresi değil / hallak ile bir oldu / artık ölesi değil* (Gaybî Sun'ullah 17. yy.) (Ercilasun vd., 2006, s. 639) 'Gönül gitti elimden / Ele girmeyecek / Allah ile bir oldu / artık ölmeyecek'. Osmanlı Türkçesinde ekin gerilemesinin sebebi ortak işlevleri taşıyan $-(y)AcAk$ ekinin yaygınlaşmasıdır. $-(y)AsI$ eki Türkiye Türkçesinde ise genellikle ağız özelliklerine ve konuşma diline yer veren yazarlarda ve kalıplaşmış ifadelerde görülmektedir (Korkmaz, 2003, s. 978). Ek, Türkiye Türkçesinde bu tür alanlarda başlıca $-(y)AsI$ ve $-(y)AsIcA$ ekli sıfat-fiiller, $-(y)AsIymIş$ ekli ana fiil, $-(y)AsIyA$ (*kadar ~ dek ~ değin*) unsurlu zarf-fiil ve edat grupları ve $-(y)AsI$ + iyelik eki *gel-*, $-(y)AsI$ + iyelik eki *var / yok*, $-(y)AsI$ *ol-*, $-(y)AsI$ *tut-* gibi sözdizimsel yapılarda yer almaktadır.

Çağdaş Türk dili alanında $-(y)AsI$ 'nın iyelik ekli biçimi ve *gel-* 'gelmek' fiilinin (*gel-*'in sesbilgisel biçiminin lehçelere göre değişmesi kaydıyla) birlikteliğiyle kurulan sözdizimsel yapı Türkmen, Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkçelerinde de istek kipi olarak kullanılmaktadır. Bununla beraber Azerbaycan Türkçesinde $-(y)AsI$; Tatar ve Başkurt Türkçelerinde $-(y)AsI$ 'nın iyelik ekli biçimi ve *bar* 'var' kelimesi; Çuvaş Türkçesinde şahıs zamirlerinin ilgi durumu ekli biçimi, $-(A)s$ ekli fiil ve *pulat* 'olur' kelimesinin birleşmesiyle oluşan sözdizimsel yapılar gereklilik kipi işlevindedir (bk. Ercilasun vd., 2006, s. 535, 627).

1. Kaşkay Türkçesinde $-(y)AsI$ Ekinin Kullanım Özellikleri

Eski Oğuz Türkçesinin bir karakteristiği olan $-(y)AsI$ eki bugün onun bir üyesi durumundaki Kaşkay Türkçesinde (Güney Oğuzcada) işlek bir biçimde devam

³ Eski Oğuz Türkçesinde ekin $-GAsI$ biçimi yalnızca "olga-bolga" dilli eserler arasında bulunan Behcetü'l-Hadayık'ta vardır.

⁴ $-(y)AsI$ sıfat-fiil ekinin Eski Oğuz Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki kiplik anlamları için bk. Yılmaz (2009, s. 80-81), Torun (2013, s. 137-142).

ettirilmektedir⁵. Burada Eski Oğuz Türkçesine ait bir dil unsurunu, Kaşkay Türkçesinin sıkı sıkıya koruduğuna dikkat çekilmelidir. *-(y)AsI* eki Kaşkay Türkçesinde hâkim ve yaygın olan gelecek zaman eki konumundadır.

Bu arada Kaşkay Türkçesinde gelecek zaman eklerinden *-(y)AcAK* da bulunmaktadır. *-(y)AcAK* gelecek zaman eki, Kaşkayların Farsimedan, Karakanlı ve Musullu boylarına (tayfalarına) özgüdür. Ancak Kaşkay İli sisteminde bu tayfaların hem nüfuslarının azlığı hem de geri planda olmaları sebebiyle *-(y)AcAK* ekinin kullanımı sınırlı durumdadır⁶. Nitekim Kaşkay Türkçesinin kaydedildiği metinlerde *-(y)AcAK* ekinin hiç yer almaması ya da tek tük örneklerde çıkması da bu olguya işaret etmektedir.

Diğer taraftan Kaşkay Türkçesinde *-(y)AcAK* ekinin yine sınırlı olmak suretiyle kimi alanlarda kullanımında dil ilişkilerinin rolü gözlemlenmektedir. Bu çerçevede *-(y)AcAK* eki, Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin etkisiyle nadiren Kaşkayların okuryazarlarının dilinde ve edebî ürünlerinde yer bulmaktadır. Zira Güney Azerbaycan Türkçesi, güçlü sosyal işlevi sayesinde İran'daki diğer Türk unsurlar arasında da rağbet görmektedir. Türkiye Türkçesi ise son yıllarda bilhassa kitle iletişim kanallarıyla Kaşkay Türkleri tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Elbette her üçünün aynı bütünün (Oğuz'un) üyeleri olması da bu etkileşimin amilleri arasındadır. Burada etkileşimin yönü toplum dilbilimsel ve sosyokültürel sebeplerle Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinden Kaşkay Türkçesine doğrudur. Aşağıda metinlerde de çok seyrek geçen *-(y)AcAK* gelecek zaman ekinin örnekleri vardır:

(1) *bu çölin vahşi maralı / düşmüşdü bizden aralı / hicrinnen bağrım yaralı / yâr bize konak gelecek.* (Çelik, 2014, s. 133)

'Bu çölün vahşi maralı / Düşmüştü bizden ayrı / Ayrılığından bağrım yaralı / Yâr bize misafir gelecek.'

(2) *âyâr niyatin bâr-avârdü olir, bu daşaki gedir dâliğin içinä girrîr galîr. âğâr olmayacak bu gâşäng daşaki gâvir aşığa.* (Ataizi, 2017, s. 310)

'Eğer niyetin yapmak olursa, bu taş gider, deliğin içine girer, kalır. Eğer olmayacaksa bu güzel taş gider aşığa.'

Kaşkay Türkçesinde gelecek zaman için ayrıca *-(y)(A)r* ekine başvurulmaktadır. Esasında bu ek, Türk dilinin çoğu alanında olduğu gibi Kaşkay Türkçesinde de hem odaklılık taşımayan ve her zaman gerçekleşen olayların aktarılmasında hem de sürekli ortaya çıkmayan, genelgeçer olmayan ve geleceğe dönük olan, böylelikle de bir yandan kiplik anlamları davet eden işlevde kullanılmaktadır. Örneğin *-(y)(A)r* eki, (1) nolu örnekte her zaman gerçekleşen ve odaklı olmayan işlevdedir. (2) ve (3) nolu örneklerde ise olayın gelecekteki bir zaman diliminde ortaya çıkması söz konusudur:

⁵ Çalışmanın örnekleri, *-(y)AsI* ekiyle ilgili verilerin geçtiği başlıca şu metinlere dayanmaktadır: Gündüz (2010), Yaghoobi (2011), Çelik (2014), Ataizi (2017), Khorshidi (2017), Doğan (2020), Şamil (2020).

⁶ *-(y)AcAK* ekinin kullanım alanıyla ilgili bilgiler için bölgenin konuşurlarından olan Evezullah Seferi Keşköllu ve Moslem Rezaei Amaleh'e başvurulmuştur.

(1) *yaz gülü, ğar çiçeği, ay tekin üzer bulağında / yiğiler, barışar eller / her terefdən ğanat açıb durna tek ğarışar eller / dina, başından üçer alıcı laçın.* (Doğan, 2020, s. 306)

'Bahar gülü, kar çiçeği, ay gibi yüzer pınarında / Yıgılır, barışır iller / Her taraftan kanat açıp turna gibi karışır iller / Dina⁷, başından uçar avcı laçın.'

(2) *söyle görem evvelki yağış haçan geler. ... ahır dedi: bir aydan sora yağış yağar.* (Şamil, 2020, s. 187)

'Söyle göreyim evvelki yağmur ne zaman gelir (gelecek)? ... Sonunda demiş: Bir aydan sonra yağmur yağar (yağacak).'

(3) *men ğowl vèrirem ki, menden her ne iş ki, sahte ola, size görem ve mal ow servetimi bu yola ğoyaram və hetmen sêy éderem ki, ğerib'i bulam ve size sarı yollayam.* (Şamil, 2020, s. 215)

'Ben söz veriyorum ki benden (elimden) her ne iş gelirse (mümkün olursa), size göreyim ve malımı ve servetimi bu yola koyarım (koyacağım) ve Garip'i bulmak ve size yollamak için mutlaka çalışırım (çalışacağım).'

Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* eki, sınırlı yerler hariç bütünüyle çekimli (bitimli) fiillerde yani ana cümle yüklemleştiricisi işlevinde kullanılmaktadır. *-(y)AsI* ekinin tarihî gelişme seyri bilinen, ilk ve yaygın işlevi olan sıfat-fiil yapma özelliği Kaşkay Türkçesinde kalmamıştır. Bu, bölgede Kaşkay Türkçesiyle asimetrik bir etkileşim içinde olan Farsçanın etkisiyle gelişmiştir. Zira Türkçe tipli fiilimsili yapılar yerine Farsçada yan cümlelerin olduğu bilinmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesi: *geldiğinizi duydum* = Farsça: *şenîdem ki âmedeîd*. Kaşkay Türkçesinin cümle yapısı, Farsçanın cümle tipolojisine yaklaşmış ve bu suretle *-(y)AsI* ekli sıfat-fiillerin olduğu kuruluşlar çekilmiştir. Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI*, sıfat-fiil eki olarak ancak atasözü, deyim, özlü söz gibi kalıp ifadelerde kullanılmaktadır (bk. 3. 1. ve 3. 12.).

-(y)AsI'nın sıfat-fiil eki kullanımının azalmasının bir diğer sebebi, *-mAll* sıfat-fiil eki olmalıdır. Bu çerçevede *-(y)AsI* ekli sıfat tamlamalarının eş değerleri *-mAll* sıfat-fiil ekiyle yapılmaktadır:

çalışmalı meydân 'vuruşulacak meydan', *bir tekce eksim var ğaba ğoymalı* 'bir tek fotoğrafım var çerçeveye koyacak', *görmeli hêyva* 'görülecek ayva', *görmeli bir yaz* 'görülecek bir yaz' (Doğan, 2020, s. 69).

Kaşkay Türkçesinde çekimli (bitimli) fiillerde *-(y)AsI* ekinden sonra genellikle iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmektedir. Bu özellik *-(y)AsI*'nın Oğuzcada ilk başta sıfat-fiil eki olması ve daha sonra iyelik eklerini alarak kullanılması sebebiyle tarihsel gelişime de uygun düşmektedir. Ekin iyelik ekleriyle şahıslara göre çekimi *-(y)AsIm*, *-(y)AsIn*, *-(y)AsI*, *-(y)AsIK*, *-(y)AsInIz*, *-(y)AsI(lAr)* biçimindedir. *-(y)AsI*'nın iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimli biçimleri şöyledir:

çalışasım 'savaşıcağım', *yuyasıñ* 'yıkayacaksın', *towlanası* 'dönecek', *olası* 'olacaklar' (Doğan, 2020, s. 61-62); *gelesig* 'geleceğiz', *gedesiniz* 'gideceksiniz', *gäläsiniz* 'geleceksiniz' (Ataizi, 2017, s. 95); *gedesig* 'gideceğiz', *iş göresig* 'iş

⁷ Dina: Kaşkay bölgesinde bulunan en yüksek dağın adıdır.

yapacağız' (Şamil, 2020, s. 194, 205), *veräsingz* 'vereceksiniz', *fekr edäsingz* 'düşüneceksiniz' (Khorshidi, 2017, s. 30, 38).

Metinlerde az da olsa çokluk ikinci şahıs ekindeki /ŋ/ ünsüzünün iki ünlü arasında süreklileştiği örnekler de tespit edilmiştir:

gelesiyiz 'geleceksiniz', *gidesiğiz* 'gideceksiniz' (Ataizi, 2017, s. 257)⁸.

Çekimli (bitimli) fiillerde *-(y)AsI* ekine aynı zamanda zamir kökenli şahıs ekleri de getirilmektedir. *-(y)AsI'* nin bu ikinci çekim tablosu tarihsel gelişme çizgisinden hareket edildiğinde zamir kökenli şahıs eklerinden örnekseme yoluyla gelişmiş görünmektedir. Zamir kökenli şahıs ekleri söz gelişi *-mXş* duyulan geçmiş zaman eki üzerinde şöyledir: *-mXşAm*, *-mXşAŋ*, *-mXş*, *-mXşAK*, *-mXşAŋIz*, *-mXş(lAr)* (Doğan, 2020, s. 59). Buna göre *-(y)AsI'* nin ikinci çekim tablosunun gelişme seyri şu şekilde gösterilebilir: *-(y)AsIm* > *-(y)AsIyAm*, *-(y)AsIŋ* > *-(y)AsIyAŋ* ~ (yaygın değil) *-(y)AsIsAŋ*, *-(y)AsI*, *-(y)AsIK* > *-(y)AsIyAK* ~ (yaygın değil) *-(y)AsIyIK*, *-(y)AsIŋIz* > *-(y)AsIyAŋIz*, *-(y)AsI(lAr)*. Tabii çekim tablolarında *-(y)AsI(y)AK* ve *-(y)AsIK* eklerinde yer alan *-AK* (çokluk 1. şahıs) ile iyelik kökenli şahıs ekleri grubunda yer alan *-K* (çokluk 1. şahıs) unsurlarının, şahıs zamirinden ve iyelik ekinden gelişmediği belirtilmelidir. Bu unsurlar, *-dUK* (>*-dU-K*) sıfat-fiil ekinden gelişmiştir. *-(y)AsI'* nin zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimli biçimlerine örnekler:

aparasiyam 'götüreceğim', *ğalasiyeŋ* 'kalacaksın', *terk edesiyeŋ* 'terk edeceksin', *gelesiyeg* 'geleceğiz' (Şamil, 2020, s. 204, 205, 206); *olasuyam* 'olacağım', *alasiun* 'alacaksın' (Yaghoobi, 2011, s. 175); *intiğam çekesiyem* 'intikam alacağım', *iş göresiyek* 'iş yapacağız' *vurasiyak* 'vuracağız' (Çelik, 2014, s. 89, 108); *olasiyik* 'olacağız' (Ataizi, 2017, s. 268).

-(y)AsI ekinde şahıs ekleri açısından görülen ikili durum aynı kişinin diline dahi yansımıştır. Şu örnekler bu olgunun bir tanığıdır:

gedesiğ 'gideceğiz', *gedesiyeg* 'gideceğiz' (Ataizi, 2017, s. 256).

-(y)AsI ekinin *-(y)AsI(y)dI* ve *-(y)AsI(y)mIş* biçimlerinde olmak üzere hikâye ve rivayet birleşik çekimlerinde kullanımı tespit edilebilmiştir:

edesiydim 'edecekti', *alasiydi* 'alacaktı' (Yaghoobi, 2011, s. 188); *veresiymiş* 'verecekmış' (Çelik, 2014, s. 90); *gedäsimişek* 'gidecekmişiz' (Ataizi, 2017, s. 294).

Birleşik çekimlerin çokluk 3. şahsında *-lAr* eki, birinci yani *-(y)AsI* ekli kısma getirilmektedir⁹:

edesilärdi 'edeceklerdi' (Çelik, 2014, s. 62).

Birleşik çekimlerde *-lAr* ekinin sona değil de birinci kip ekine getirilmesi Kaşkay Türkçesini, Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi çizgisine bağlamaktadır ve bu açıdan kayda değerdir. Çünkü birleşik çekimlerde *-lAr* ekinin birinci kip ekinden sonra kullanılması Eski Oğuz Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve

⁸ Ataizi'de (2017, s. 95) bu örnekler çokluk 1. şahıs olarak verilmiştir ancak metinlerde bu örneklerin çokluk 2. şahsa ait olduğu görülmektedir.

⁹ Kaşkay Türkçesinde birleşik çekimlerde *-lAr* ekinin birinci kip ekine getirilmesi başka eklerde de söz konudur: *yandurmazlardı* 'yakmazlardı' (Yaghoobi, 2011, s. 187), *oluyollardı* 'oluyorlardı' (Çelik, 2014, s. 62); *dëyerlärmış* 'derlermiş', *sindirmişlärdi* 'kırmışlardı' (Ataizi, 2017, s. 281, 299) gibi.

Türkiye Türkçesinin karakteristiğidir. Örneğin Türkiye Türkçesinde *gelmişlerdi, yaparlarmış, gireceklermiş* gibi. Bu arada *-lAr* eki, Türkiye Türkçesinde ancak 19. yüzyıldan sonra muhtemelen kimi ağızların etkisiyle birleşik çekimin sonuna da getirilir olmuştur: *gitmiş idiler* gibi. Buna karşılık Harezmi Türkçesi ile Çağatay Türkçesi çizgisinde ve bugün Çağatay Türkçesinden gelişen yazı dillerinde *-lAr* eki birleşik kipli fiillerin sonunda yer almaktadır. Benzer şekilde Oğuzcanın Azerbaycan ve Türkmen Türkçesi yazı dilleri, Irak Türk ağızları, Gagavuz Türkçesi, Batı Rumeli ağızları ile Türkiye Türkçesinin Kuzeydoğu ve kısmen Doğu grubu ağızlarında da *-lAr* eki birleşik kipli fiillerin sonunda kullanılmaktadır¹⁰.

-(y)AsI ekli fiillerin olumsuz çekiminde *-mA* eki kullanılmaktadır. *-mA* olumsuzluk ekinin ünlüsü, bazen /y/ yardımcı ünsüzünden dolayı dar ünlülerle nöbetleşmektedir:

görmäyäsı 'görmeyecek', *gön bağlamıyäsı* 'gönül bağlamayacak' (Ataizi, 2017, s. 95, 280); *édmeysesı* 'yapmayacak' (Gündüz, 2010, s. 9).

2. Gelecek Zaman-Kiplik İlişkisi ve *-(y)AsI* Ekinin Kiplik Özellikleri

Dilbilgisel anlamda gelecek zaman, konuşma anından sonraki zamanı anlatır. Gelecek zamanda fiildeki olaylar, yakın ya da uzak, konuşma anından sonraki bir zaman dilimine aittir. Dolayısıyla gelecek zamanda ortaya çıkmamış, potansiyel olaylar mevzubahistir¹¹. Diğer yandan gelecek zaman, henüz ortaya çıkmamış olaylara yönelik olması ve konuşma tasarlama, planlama, kurgulama gibi imkânlar sunması sebebiyle bizatihi kiplik¹² türlerinin ve bunlarla ilgili anlamların (gereklilik, olasılık, niyet, çıkarım, plan, emir, istek, kesin bilgi vb.) doğmasına da elverişli olmaktadır. Yani gelecek zaman ekleriyle hem olayların konuşma anından sonra gerçekleşeceği hem de bu olaylara dair emir, istek, gereklilik, olasılık, çıkarım, niyet gibi anlam nüansları bir arada kodlanabilmektedir. Aynı ek üzerinde iki farklı kategoriden hangisinin ön planda olduğu, ifadenin bağlamına, konuşurun amacına göre değişebilmektedir (Demir, 2008, s. 44-46). Buradan hareketle gelecek zaman ve kiplik arasında ayrılmaz semantik bağların olduğuna dikkat çekilmelidir. Türk dilinin tarihsel sürecinde gelecek zaman ve tasarlama kiplerinin gelişme seyri bu bağları desteklemektedir. Örnek olarak Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerindeki *-GA(y)* gelecek zaman ekinin Oğuz Türkçesinde *-(y)A* istek eki olarak da gelişmesi bu olgunun izlenebilen tanıklarından biridir. Ayrıca, Eski Türkçede *-GA(y)* ekinin gelecek zaman yanında yer yer emir kipliği için kullanıldığı da kaydedilmiştir (Erdal, 2004, p. 243).

Yukarıda *-(y)AsI* ekinin Kaşkay Türkçesinde işlek bir gelecek zaman eki olarak kullanıldığına değinilmişti. Tabii olarak *-(y)AsI* eki gelecek zamanla beraber doğası

¹⁰ Türk dili alanında *-lAr* ekinin birleşik kipli fiillerde gelişimi için bk. Karahan (1998).

¹¹ Daha gerçekleşmemiş ve potansiyel durumdaki olaylara yönelik bakış açısı *görünüüş* (aspect) kategorisinde *öngörülü bakış* (prospectivity) olarak adlandırılmaktadır (Demir, 2016, s. 118-119).

¹² Sınırı ve tanımı güç olsa da ana hatlarıyla kiplik, konuşurun tutumunu; sunduğu bilginin gerçekliğine dair yorumunu ve delillerini; koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren bir anlam kategorisidir (Demir, 2008, s. 195). Kiplik dil ortamına başlıca ekler, sözlüksel, sözdizimsel ve bürünsel unsurlar, söylem stratejileri gibi işaretleyicilerle çıkar. Literatürde yer alan çeşitli kiplik tasnifleri için bk. Kerimoğlu (2011, s. 34).

gereği birtakım kiplik anlamlar da bildirmektedir. Hatta Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* ekinin çoğunlukla kiplik anlamları sunan bir eke evrildiği gözlemlenmektedir. Başka bir açıdan *-(y)AsI* ekinin kiplik anlamları bildirme işlevi, zaman bildirme işlevine göre daha ön plandadır. Cümlelerde *-(y)AsI*'nin eş dizimli olduğu ekler, yer aldığı sözdizimsel yapılar ve kodladığı anlamlar buna işaret etmektedir. Kaşkay Türkçesine ait metinlerde *-(y)AsI* ekiyle şu kiplik anlamlarını bildirdiği tespit edilmiştir:

2. 1. Emir

Bu örneklerde emir anlamı, konuşurun eyleyici karşısında sahip olduğu statü üstünlüğünden dolayı oluşmuştur. (1) nolu cümlede şehzadenin etrafındakilerden, (2) nolu cümlede vezirin tembelden yapmasını istedikleri emir içeriklidir. Kısaca konuşurdan 2. şahıslara yöneltilen emirler söz konusudur. Bu cümlelerde emir anlamı doğrudan *-(y)AsI* ekiyle sağlanmıştır:

(1) *bağban oğlo ke indı daha öziyıcı bir göz şahzadâ olmuşomoş diyâr mân altı golamımı bu şâhr içindâ itirmüşâm ke hâr birning uyluğundâ bir mohr var. ağşamançöz belâmçı bulâsiyz.* (Khorshidi, 2017, s. 23)

'Artık bir şehzade olan bahçıvan oğlu der: Ben bu şehirde her birinin kalçasında bir mühür olan altı kölemi yitirdim. Akşama kadar benim için (onları) bulacaksınız.'

(2) *vâzir öz yanındâ diyâr hob! olâr muning başına bir gâza saläg. vâzir diyâr: gedâsinğ bu daşlardan bir torba gâturanğ. tämbäl gâbul edâr o gülâr hekayâtı gızâ diyâr.* (Khorshidi, 2017, s. 28)

'Vezir kendi kendine der (düşünür): Onlar, bunun (kendisinin, vezirin) başına bir kaza (bela) getirelim. (Bunun üzerine) Vezir (tembele) der: Gideceksin, bu taşlardan bir torba getireceksin. Tembel kabul eder ve gelir, hikâyeyi kıza söyler.'

Aşağıdaki (3) nolu örnekte ise *-(y)AsI* ekli sıfat-fiilin olumsuz çekimi yasaklama içerikli emir bildirimi için kullanılmıştır. *-(y)AsI dâyl* yapısının kullanıldığı örnekte avcı, otoriter bir konumda tabancasına belli şartlara ve zamana kadar herhangi birinin el vurmasını yasaklamıştır (3):

(3) *bir varmış bir yohomış bir mir şekarımış bir dämpur varıymış. dämpurını asmış bir golmiğâ vâ deyrmiş bu dämpuru heçkäs **al vurâsi dâyl** ta mänim oğlom böyg ola va âli eterâ bu golmiğâ vâ dämpurı burdan götürä.* (Khorshidi, 2017, s. 33)

'Bir varmış, bir yokmuş, bir avcının bir tabancası varmış. (Avcı), tabancasını bir dübele asmış ve demiş: Benim oğlum büyüyene kadar ve (tabancayı) almak için eli bu dübele yetişene kadar ve tabancayı buradan götürene kadar hiç kimse bu tabancaya el vurmaz.'

2. 2. İstek

Aşağıda (1) nolu cümlede *-(y)AsI* ekiyle aynı zamanda eyleyici olan teklik 1. şahsın (şehzadenin) isteği dile getirilmiştir. (2) nolu cümlede ise *-(y)AsI* ekiyle konuşurun (annenin), eyleyicilerden (gelenlerden, onlardan) yapmasını istediği eylem bildirilmiştir:

(1) *padeşah raftarındän çoḥ peşman olar vâ diyâr be cobranı tāmamı bu cāryanlār tāmamı āmvalımı kuçık ğızımā bağışleyrām o ğırḥ gecä gündüz cāşn tutār o padeşahlıg tacını küçık kurākān başınā ğoyār ama oğol diyâr mān öz diyārımā dōnāsım.* (Khorshidi, 2017, s. 23)

‘Padişah yaptığından çok pişman olur ve der: Telafi etmek için bütün varlığımı küçük kızıma bağışlıyorum ve kırk gün kırk gece kutlama yapar ve padişahlık tacını küçük damadının başına bırakır ama oğul (şöyle) der: Ben kendi diyarıma döneyim (dönmek istiyorum).

(2) *nānām bādbāht dedi mānim eḥtiyārim kūrākānimdi gedūsiyiz onıñ yanına. mānim oğul da varım dorüst ema eḥtiyārim odur. gedmişlār onıñ yanına o da demiş ossuñ da verrām.* (Ataizi, 2017, s. 311)

‘Annem rahmetli, demiş benim tercihim damadımdır, gidesiniz onun yanına. Benim oğlum da var, dürüst ama tercihim odur. Gitmişler onun yanına o da demiş: Olsun (tamam) veririm.’

Aşağıda (3) ve (4) nolu örnekler, atasözleridir. Bu örneklerde *-(y)AsI*, sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. Görüldüğü üzere *-(y)AsI*, Kaşkay Türkçesinde sıfat-fiil eki işleviyle ancak atasözü gibi kalıp ve donmuş ifadelerde eski kullanımların bir kalıntısı olarak vardır. Bu örneklerde istek anlamı *-(y)AsI* eki ve *gel-* fiilinin organizasyonuyla ortaya konulmuştur. Yukarıda yer verildiği üzere bu sözdizimsel yapıda *-(y)AsI* ekine iyelik ekleri de getirilmektedir. Fakat bu örnekler 3. şahsa ait olduğu için *-(y)AsI* üzerine ayrıca *-sI* iyelik eki eklenmemiştir:

(3) *adam kafile görende sefer edesi gelir.* (Gündüz, 2010, s. 11)

‘Adam kafile görünce sefere çıkması gelir (çıkması ister).’

(4) *kurd karriyanda, it gülesi gelir.* (Gündüz, 2010, s. 177)

‘Kurt kocayınca itin gülesi gelir (it gülmek ister).’

2. 3. Gereklilik

Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* eki olayın gerçekleşmesinin ya da gerçekleşmemesinin gerekli olduğunu bildirmek için yaygın bir şekilde kullanılmıştır (1), (2), (3), (4), (5), (6) ve (7). Aşağıda (8) nolu örnekte gereklilik anlamı *-dlr* ekiyle pekiştirilmiştir. Gereklilik kipliği bazen de (9) nolu örnekte olduğu gibi *-(y)AsI* eki ve *gerek* kelimesinin de birlikteliğiyle sağlanmıştır:

(1) *bu dāstan ügüddür kē fāğāt oḥuyesi ta bilāsi nādir.* (Ataizi, 2017, s. 282)

‘Bu destan bir öğüttür fakat ne olduğunun bilinmesi için okunmalı.’

(2) *vāli biz sey edāsik kē dilimizi rişeyabi edāk görāk hani tōrki-yi āsldir.* (Ataizi, 2017, s. 295)

‘Ama dilimizin kökenlerini öğrenmek ve hangisinin asıl Türkçe olduğunu görmek için çalışmalıyız.’

(3) *kullen hezinesi yō peziralıǵı yō konaǵlıǵı kullen oǵul obasınnanadı ki özleri adam getiresiydi, biri çāhu düzede, biri kaylan çağ ede, biri aftafa getire el yuva...* (Çelik, 2014, s. 62)

‘Bütün masraf, ikram, misafirlik hepsi oǵul obasınındır, onlar adam getirmeliydi (ki onların) birisi çay hazırlasın, birisi nargile hazırlasın, birisi el yıkamak için ibrik getirsin...’

(4) *telesiyermiş tez yétire üsli’ye... der, hob, naǵad yol gèdesik étirek üsli’ya?* (Çelik, 2014, s. 75)

‘Aslı’ya çabuk kavuşmak için acele ediyormuş... Der: Aslı’ya yetişmemiz için ne kadar yol gitmeliyiz?’

(5) *dirler filanı gün ki bu kız dünyaya geldi, bu oǵul dünyaya gelli, biz bunıñ direyini kesmişek birbir için, daha ele bu munuñ olası ve her ne suret tamam edirler, alirler.* (Çelik, 2014, s. 64)

‘Derler, falan gün bu kız dünyaya gelmiş, bu oǵlan dünyaya gelmiş, biz bunun direğini (beşiğini) kestik birbiri için, artık öyle bu bunun olmalı ve her ne lazımsa tamamlarlar, alırlar.’

(6) *ķonaķ ev eyesiniñ devesidir, her yere yıh dedı yatası.* (Gündüz, 2010, s. 180)

‘Misafir ev sahibinin devesidir, (ev sahibi) nereye yat derse (oraya) yatmalı.’

(7) *adam öz ta’rifini edmeyesı.* (Gündüz, 2010, s. 9)

‘İnsan kendisini övmemeli.’

(8) *män mäsälän biz bir obä kè iseyem ävlänäm mänim gälinimi anam päsänd ädäsıdır.* (Ataizi, 2017, s. 286)

‘Ben mesela, bizim obada evlenmek isteyeyim, benim gelinimi annem beğenmelidir.’

(9) *hèç eşidmez ğonşu, ğonşu nālası / kes kesinen gerek nākes olası.* (Doğan, 2020, s. 226)

‘Hiç işitmez komşu, komşunun inlemesini / Kişi kişiyle geçimsiz olmalı.’

2. 4. Zorunluluk

-(y)AsI ekiyle zorunluluk anlamının üretilmesinde *hätmän* < Ar. hetmen ‘kesinlikle, muhakkak, illaki’ kiplik zarfı ve -dIr pekiştirme eki belirleyici olmuştur (1) ve (2). Bununla beraber atasözü gibi özlü ifadelerde -(y)AsI ekiyle bu kelime ve ek olmadan da zorunluluk anlamının sunulabildiği görülmektedir. Ancak buradaki zorunluluk ‘başka çıkar yol olmama, kaçınılmaz olma’ gibi anlam nüansları barındırmaktadır (3):

(1) *ğäşğayı’dä mämulan arvad ğèz hālhi onna çoħ ähämmyät yoħ èymış vä deyillärmiş äğär on ğèz vari ola bir tāk oğul yoħ ola. dèyällär ocağı kördür vä hes faydä yoħudur. hätmän bir oğul varolasıdır.* (Ataizi, 2017, s. 280)

‘Kaşkaylarda genellikle kızların o zaman çok değeri yokmuş ve derlermiş: Eğer (birinin) on kızı olup bir oğlu yoksa (onun) ocağı kördür ve hiç faydası yoktur. (Onun) illaki bir oğlu olmalıdır.’

(2) *mämülân cavan ölsä hâtmân saz o nağara çalası. onna arvadlar o häddü ke yadımda deyiräm ta neççä vehtänçüz hätt-a äğäl gèrh günäçüz, munnar sancağ ke vurıllardı bura sancağ vurmîlär.* (Ataizi, 2017, s. 302)

‘Genellikle genç (biri) ölürse muhakkak saz ve nakkare çalınmalıdır. O zaman kadınlar, hatırımda diyorum bir zamana kadar, en az kırk güne kadar; bunlar buraya sancak asıyorlardı, (şimdi) asmıyorlar.’

(3) *adamızadıñ her ne başına geldi çekesi.* (Gündüz, 2010, s. 12)

‘İnsanoğlunun başına her ne gelirse (kaçınılmaz olarak) çekmeli (çekecek).’

2. 5. Öğüt

Aşağıdaki örnekte *-(y)AsI* gelecek zaman ekli fiildeki olay öğüt kiplik anlamıyla sunulmuştur. Bu cümlede öğüt kiplik anlamı anne oğul arasındaki diyalogun olduğu bağlamda şekillenmiştir (1):

(1) *vâzir o vâkil şoralaşâr o diyâr elä gârä dağınğ alacanavarını vurân gâtırâsı. ğah mirşekar oğlono säyâr o ämr edâr ke gedäsinğ şır uşağı yo şır südü gâtıränğ. mirşekar oğlo gälâr hekayâtı nânäsiyçi teref edâr. nânä diyâr ayrı diyardä bir gârri var gedäsinğ oninğ yanına ta o säna yol görsädä.* (Khorshidi, 2017, s. 34)

‘Vezir ve vekiller araştırırlar ve derler: Karadağ’ın alacanavarını vuran getirmeli. (Padişah), avcı oğlunu ister ve (ona) emreder: Git, aslan sütünü ve aslan yavrusunu getir. Avcı oğlu gelir ve hikâyeyi annesine anlatır. Annesi (ona) der: Başka bir diyarda bir yaşlı var, sana yol göstermesi için git onun yanına.’

2. 6. Teklif

Şu örnekte *-(y)AsI* gelecek zaman ekiyle olayın gerçekleştirilmesi teklif olarak sunulmuştur. Teklif, çokluk 2. şahsa dönüktür (1):

(1) *siz biziminen dâzzä oğliyäniz o munlarınän mehrebanlıg etdi dedi gelesiyiz pâr’s’a sarı ke çün eşpanya iseyr hamle êde iran bilmîrem kâfer celovunnadır o iran namusu o gidesiğiz o holasa munnari köçertdi.* (Ataizi, 2017, s. 257)

‘Siz bizimle teyze oğlusunuz ve bunlarla dostluk etmiş, demiş: Gelin Fars’a doğru, çünkü İspanya hamle yapmak ister, bilmiyorum İran kâfir önünde midir ve İran namusu ve gidin ve sonuç olarak bunları gönderdi.’

2. 7. Umut

Aşağıda verilen örneklerde *-(y)AsI* gelecek zaman ekiyle 3. şahısta olayın gerçekleşeceğine dair umut bildirilmiştir (1) ve (2):

(1) *târıhda ğişleyen dünyâ / bir gülünen yaz olası / ğanatları sinen laçın / neğmesi pervâz olası.* (Doğan, 2020, s. 136)

‘Tarihte kışlayan dünya / Bir gül ile yaz olacak / Kanatları kırılan laçın / Nağmesi uçacak.’

(2) *bilmeñ neler çekmişem / yarı etim tökmüşem / tā birce beç ekmişem / ğiş yaza towlanası.* (Doğan, 2020, s. 86)

'Bilmezsin neler çekmişim / Yarı etimi dökmüşüm / Ta bir ekin ekmişim / Kısa, yaza dönecek.'

2. 8. Niyet

Burada -(y)AsI gelecek zaman ekiyle teklik 1. şahsın yapmak istediği olaya yönelik niyeti ifade edilmiştir (1):

(1) *bir para yit görür, yit kelleyi koydi yere, yitlerin götürdü dalınnan her birisini bir yana yow, dubara kelleyi götürrenne hareket eddi, burda der, hob, men koltuğumu doldurasım daştan, bir zad aldım getirdim koyam yere.* (Çelik, 2014, s. 71)

'Bir grup it görür, itler kellesini koymuş yere, itlerin her birini arkasından götürdü bir yana, tekrar kelleyi götürünce hareket etmiş, burada der: Öyleyse ben koltuğumu doldurayım taşla, bir şey aldım getirdim koyayım yere.'

2. 9. Kargış

Aşağıdaki örneklerde -(y)AsI gelecek zaman eki 3. şahısta kargış içerikli isteklerin aktarımında kullanılmıştır (1) ve (2):

(1) *giderler görürler bir çeşmedir, kız de mollaymış, görür yazlıdır, 'bu sudan her kes işdi ahsak ceyran olası.'* (Çelik, 2014, s. 155)

'Giderler görürler bir çeşmedir. Kız da hocaymış, görür (şu yazı) yazlıdır: 'Bu sudan her kim içerse aksak ceylan olsun.'

(2) *budur bele kocaların sizâsı / aşık olan koca rusfa olası.* (Çelik, 2014, s. 174)

'Budur böyle kocaların layığı / Âşık olan koca rezil olsun.'

2. 10. Düstur

-(y)AsI gelecek zaman eki aşağıdaki örneklerde genelleşip temel kural hâline gelmiş olayların anlatımında kullanılmıştır. Burada -(y)AsI gelecek zaman ekiyle düstur niteliğindeki olayların atasözlerinde dile getirildiği de belirtilmelidir (1), (2) ve (3):

(1) *adamın adı çıhanançaz canı çihası.* (Gündüz, 2010, s. 12)

'Adamın adı çıkana kadar canı çıksın.'

(2) *eti deveden kesesin.* (Gündüz, 2010, s. 32)

'Eti deveden kes (keseceksin).'

(3) *tepiik yeyende de at tepigi yeyesin, ne eşşek tepigi.* (Gündüz, 2010, s. 105)

'Tepik yediğinde de at tepigi ye, eşek tepigi (değil).'

2. 11. Olasılık

Aşağıda yer alan cümlede -(y)AsI gelecek zaman eki, olası olayların ifadesi için kullanılmıştır. Tabii, bu cümlede olasılık kiplik anlamının şekillenmesinde özellikle *ya ... ya ...* bağlacının belirleyiciliği olmuştur (1):

(1) *ikki yol varımız. älli ildän söra biz ya törki istanbuli olasiyik ya fars olasiyik, ägär belä iläri gädek. tembelik, biz elä gäşğayi galdık, ne istanbulu olluk ne fars.* (Ataizi, 2017, s. 268)

‘İki yolumuz var. Elli yıldan sonra biz ya İstanbul Türk’ü (Türkiye Türk’ü) olacağız ya da Fars, eğer böyle ileri gidersek. Tembeliz, biz öyle Kaşkay kaldık, ne İstanbullu olduk ne Fars.’

2. 12. İmkânsızlık

Aşağıdaki cümlede *-(y)AsI* sıfat-fiil eki ve *deyil* ‘değil’ kelimesinin birlikteliğiyle olayın gerçekleşmesinin imkân dışı olduğu bildirilmiştir. Başka bir açıdan *-(y)AsI deyil* yapısıyla imkânsızlık kiplik anlamı üretilmiştir (1):

(1) *adam öz kuşkundundan yuharı usdurası deyil.* (Gündüz, 2010, s. 9)

‘İnsan kendi kuskunundan yukarı osuramaz.’

2. 13. Kesinlik

Burada *-(y)AsI* gelecek zaman ekli cümlelerde olayların gerçekleşeceği bir kesinlik içinde sunulmuştur. (1) ve (2) nolu örneklerde kesinlik anlamı *hetmen ~ hatmen* < Ar. *hetmen* ‘kesinlikle, muhakkak, illaki’ kiplik zarfıyla belirginleştirilmiştir. (3) nolu cümlede şairin gelecekte mukadder gördüğü bir olay bildirilmiştir. (4) nolu örnekte yine kaçınılmaz olarak gerçekleşeceği bildirilen bir olay söz konusudur. Bu cümlede kesinlik anlamı *-dIr* ekiyle de desteklenmiştir:

(1) *birisi gälirdi, ärzedem biriniñ kızını isirdi, evvel ikki-üç adam gelirdi bêlehare kızi göre yo, begene. bed, daha görürler, beğenirlerdi gidirlerdi obalarına tesmim dutirlerdi ki biz filanı kes kızını hetmen alasıñ olumuz için.* (Çelik, 2014, s. 62)

‘Birisi gelirdi, arz edeyim birinin kızını isterdi, önce iki üç adam gelirdi, sonra kızı görür ve beğenir. Böylece daha görürler, beğenirlerdi ve giderlerdi obalarına kararlaştırırlardı, biz falan kişinin kızını muhakkak alacağız oğlumuz için.’

(2) *êlhanı âşık olur bu kıza ve mayıl olur ki hatmen bu kızi ala, çoñ muşamahatı ve bu şica’atı belesinnen görür. diyer bu kızdıan hob oğul ayağ tutar, hatmen bu kızi men alasıñ.* (Çelik, 2014, s. 113)

‘İlhan (reis) âşık bu kıza ve mail olur (vurulur) ki bu kızi mutlaka almalı, çok cesaret ve yiğitliği ondan (o kızdıan) görür. Der: Bu kızdıan oğul (soy) türer, mutlaka ben bu kızi alacağım.’

(3) *ğalası âlişığ bu êl_ocağı / itirmez_eslini êliñ_uşağı.* (Doğan, 2020, s. 240)

‘Kalacak tutuşmuş bu ilin ocağı / Yitirmez aslını ilin evladı.’

(4) *adam dónya malıyâ gön bağlamıyâsi bir gün gälär bir gün gedüsidir.* (Ataizi, 2017, s. 280)

‘Adam dünya malına gönül bağlamamalı, (dünya malı) bir gün gelir bir gün gidecektir.’

3. *-(y)AsI* Ekinin Geniş zaman İşlevi

Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* ekine sadece gelecekte ortaya çıkacak ya da ileriye dönük olarak tasarlanmış olayların bildirilmesinde başvurulmamaktadır. Öyle ki Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* eki, işlevselliğinin bir sonucu olarak geniş zaman, başka bir anlatımla odaklılık içermeyen ve her zaman gerçekleşen olayların ifadesinde de

kullanılmaktadır. Aşağıdaki (1), (2), (3), (4), (5) ve (6) numaralı örneklerde *-(y)AsI* ekinin bu işlevi görülebilir:

(1) *ilerki gün tā dünen / bir tāriħa bahģinen / bu elde bir örģenen / üz kerez allanası.*

(Doğın, 2020, s. 86)

'İleriki gün, ta dün / Bir tarihe bak / Bu ilde bir öğrenen / Yüz kez aldanır.'

(2) *ölüm bir devedir ki varı kesin ĳapısı demine yatası.* (Gündüz, 2010, s. 60)

'Ölüm bir devedir, herkesin ĳapısına yatar.'

(3) *tā ĳız çörek eden ola, it doyası, tā oğul mu amile-ger ola tat doyası.* (Gündüz, 2010, s. 104)

'Kız ekmek yapmayı öğrenene kadar it doyar; oğul tacir olana kadar yabancı doyar.'

(4) *yetimin ta vayası çıħa, canı çıħası.* (Gündüz, 2010, s. 242)

'Yetimin rüyası gerçekteşene kadar canı çıkar.'

(5) *örken her ne uzun ola, ĳene de doğanağdan geçesi.* (Gündüz, 2010, s. 44)

'İp ne kadar uzun olursa olsun halkadan geçer.'

(6) *o kes ĳusse yeyesi ki arvadı ölen de baldızı olmaya.* (Gündüz, 2010, s. 56)

'Eş öldüğünde baldızı olmayan adam çok üzölür.'

Sonuç

Tarihsel Türk dili alanında *-(y)AsI* (< -GA(y)sUG) ekinin Eski Oğuz Türkçesinde karakteristikleştiği görölmektedir. *-(y)AsI* eki, Eski Oğuz Türkçesinde genellikle sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. Bu dönemde *-(y)AsI* eki az da olsa çekimli (bitimli) fiillerde de yer almıştır. *-(y)AsI* eki bugün Oğuzcanın bir üyesi olan Kaşkay Türkçesinde (Güney Oğuzcada) işlek bir biçimde devam ettirilmektedir. Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* eki, hemen hemen bütünüyle çekimli (bitimli) fiillerde kullanılmaktadır. *-(y)AsI*'nin sıfat-fiil eki işleviyle kullanımı kalıplaşmış ifadeler dışında kalmamıştır. Bu gelişmenin temel sebebi Kaşkay Türkçesinin Farsçayla etkileşimidir. Çünkü Türkçenin fiilimsili yapıları yerine Farsçada yan cümleler kullanılmaktadır. Bunun sonucu olarak Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* ekli sıfat-fiiller kullanımından çekilmiştir.

Kaşkay Türkçesinde çekimli (bitimli) fiillerde *-(y)AsI* ekinden sonra tarihsel gelişime de uygun olarak genellikle iyelik kökenli şahıs ekleri getirilmektedir. Bunun yanında çekimli (bitimli) fiillerde *-(y)AsI* ekine zamir kökenli şahıs ekleri de eklenmektedir. *-(y)AsI*'nin ikinci çekim tablosunun zamir kökenli şahıs eklerinden örneksene yoluyla geliştiği anlaşılmaktadır. Gelişme şu şekilde gösterilebilir: *-(y)AsIm* > *-(y)AsIyAm*, *-(y)AsIη* > *-(y)AsIyAη* ~ (yaygın değil) *-(y)AsIsAη*, *-(y)AsI*, *-(y)AsIK* > *-(y)AsIyAK* ~ (yaygın değil) *-(y)AsIyIK*, *-(y)AsIηIz* > *-(y)AsIyAηIz*, *-(y)AsI(LAr)*.

Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI*, gelecek zaman eki olması sebebiyle doğası gereği kiplik anlamların bildirilmesinde de kullanılmaktadır. Bu çerçevede *-(y)AsI* çoğu zaman kiplik anlamları işaretleyen bir ek özelliğinde görölmektedir. Cümlelerde *-(y)AsI*'nin eş dizimli olduğu ekler, yer aldığı sözdizimsel yapılar ve kodladığı anlamlar

bu olguyu ortaya koymuştur. Metinlerden hareketle *-(y)AsI* ekinin *emir, istek, gereklilik, zorunluluk, öğüt, teklif, umut, niyet, kargış, düstur, olasılık, imkânsızlık, kesinlik* kiplik anlamlarını sunduğu tespit edilmiştir.

Kaşkay Türkçesinde *-(y)AsI* eki ayrıca geniş zaman işlevinde, başka bir ifadeyle odaklılık içermeyen ve her zaman gerçekleşen olayların bildirilmesinde kullanılmıştır.

Extended Abstract

In the texts of Old Oghuz Turkish, the suffix *-(y)AsI* ~ *-GAsI* was used in conjugated (finite) verbs as well as participle with future tense content. The use of suffix in conjugated (finite) verbs is an indication of its widespread use. In this period, possessive suffixes in participle were also added to the *-(y)AsI* suffix. The use of the suffix *-(y)AsI* in Ottoman Turkish declined considerably and the suffix was included in limited examples. The reason for the decline of the suffix in Ottoman Turkish is the spread of the *-(y)AcAk* suffix, which has common functions. In Turkish, the suffix *-(y)AsI* is usually seen in the authors and stereotyped expressions that include dialect features and spoken language.

The suffix *-(y)AsI*, which is a characteristic of Old Oghuz Turkish, is extensively continued in Qashqai (South Oghuz), which is a member of it today.

Along with these, there is *-(y)AcAK*, one of the future tense suffixes in Qashqai. The future tense suffix *-(y)AcAK* is specific to the “Farsimedan”, “Karakanlı” and “Musullu” tribes (crews) of the Qashqai’s. However, in the Qashqai Province System, the use of the *-(y)AcAK* suffix is limited due to the low population and the background of these tribes.

In Qashqai Turkish, the suffix *-(y)AsI* is used in all conjugated (finite) verbs except for limited places, that is, as a main sentence predictor. The feature of participle making, which is the first and common function of the suffix *-(y)AsI* in the historical course of development, has not remained in Qashqai. This developed under the influence of Persian, which had an asymmetrical interaction with Qashqai in the region. The sentence structure of Qashqai has approached to the sentence typology of Persian and thus the organizations with participle with *-(y)AsI* attached have been removed. Another reason for the decrease in the use of *-(y)AsI* as a participle suffix must be the *-mAll* participle suffix.

In Qashqai Turkish, the suffixes of possessive origin are usually added after the *-(y)AsI* suffix in verbs with conjugated (finite) verbs. This feature is also in accordance with the historical development since *-(y)AsI* is a participle suffix in Oghuz language at first and then it is used by taking possessive suffixes. The suffixes with possessive suffixes are in *-(y)AsIm*, *-(y)AsIη*, *-(y)AsI*, *-(y)AsIK*, *-(y)AsIηIz*, *-(y)AsI(lAr)* forms according to persons. In conjugated verbs, pronoun origin suffixes are also added to the *-(y)AsI* suffix. When this second conjugation table of *-(y)AsI* moves from the historical development line, it seems to have developed from the pronoun originated person suffixes by analogy.

The suffix *-(y)AsI* in Qashqai Turkish also reveals some modality meanings due to its nature with the future time. In Qashqai Turkish, it is observed that the suffix *-(y)AsI*

has evolved into a suffix that often offers modality meanings. The suffixes in which the *-(y)AsI* is syntactic in the sentences, the syntactic structures in which it takes place and the meanings it encodes indicate this. Based on the texts, it has been determined that the suffix *-(y)AsI* presents the modality meanings of "order, request, necessity, obligation, advice, offer, hope, intention, confusion, motto, probability, impossibility, certainty".

In Qashqai, the suffix *-(y)AsI* is also used in the aorist tense function, in other words, to report events that do not involve focus and that always occur.

Çeviri Yazı İşaretleri ve Kısaltmalar

- ā uzun a ünlüsü
- ä a-e arası ünlü
- ã a-o arası ünlü
- é kapalı e ünlüsü
- è e-ı arası ünlü
- î uzun i ünlüsü
- ö o-u arası ünlü
- ó o-ö arası ünlü
- ű u-ü arası ünlü
- ğ art damak g ünsüzü
- h art damak h ünsüzü
- k art damak k ünsüzü
- η damak n'si
- > Bu şekilde gider.
- < Bu şekilden gelir.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2010). Eski Türkçe -gA(y)sUg eki ve ekin tarihî Türk dili alanındaki biçimleri üzerine. *Modern Türk Dili Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 231-250.
- Ataizi, D. E. (2017). *Kaşkay Türklerinin dili*. Ankara: TDK Yay.
- Çelik, M. (2014). *Kaşkay Türkçesi metinleri (giriş-metinler-seçme sözlük-ekler)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Demir, S. A. (2008). *Türkçede isteme kipliği. Semantik-pragmatik bir inceleme*. Ankara: Grafiker Yay.
- Demir, S. A. (2016). *Görünüş kategorisi. Türkmence örneği*. Ankara: Grafiker Yay.
- Dilçin, C. (1991). *Mesud Bin Ahmed. Süheyl ü Nev-bahâr (inceleme-metin-sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Doğan, T. (2020). *Kaşkay Türkçesi üzerine bir inceleme. Evezullah Seferi Keşkollu Yettim Yal (Yetim Tepe). Giriş-inceleme-metin-aktarma-dizin*. Konya: NEÜ Yay.
- Ercilasun, A. B. vd. (Redaksiyon) (2006). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri grameri I -Fiil- Basit çekim*. Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014) (haz.). *Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâti't-Türk. (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of old Turkic*. Brill: Leiden-Boston.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: TDK Yay.
- Gündüz, M. (2010). *Kaşkay atasözlerinde ad aktarmaları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Haceminoğlu, N. (1968). *Kutb'un Hüsvrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Karahan, L. (1998). Birleşik kipli fiillerde çokluk eki -IAr'ın yeri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 563, 381-387.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânü Lugâti't-Türk'e göre XI. yüzyıl Türk lehçe bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik incelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Khorshidi, G. (2017). *Kaşkay Türklerinin çocuk edebiyatı ürünleri ve bu ürünlerin çocuk gelişimi üzerine etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Korkmaz, Z. (1968). -ası/-esi gelecek zaman isim-fiil (participium) ekinin yapısı üzerine. *TDAY-Belleten*, 31-38.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Şamil, E. (2020). *Qaşqaylar ve onların folkloru*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Timurtaş, F. K. (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi grameri, *Türkiyat Mecmuası*, 18, 331-368.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*. Ankara: TDK Yay.
- Torun, Y. (2013). *Türkçede gelecek zaman ve kiplik özellikleri*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yaghoobi, V. (2011). *Bir Kaşkay Türk şiiri antolojisi: Kaşķā'i Şi'ri yā Āsār-i Şu'arā-yi Kaşķā'i (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, Ö. D. (2009). *Türkiye Türkçesinde eylemsi*. Ankara: TDK Yay.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb. Hıvârizm Türkçesi ile tercümelî Şuşter nüshası (giriş-dil özellikleri-metin-indeks)*. Ankara: TDK Yay.